

תורה שבע"פ ובירורי הלכה

הרב צבי א' סלושץ

מצות ערבה בסוכות - כיצד?

שאלות רבות העסיקו את הפרשנים (ראשונים ואחרונים) כיצד היו מקיימים מצות ערבה במקדש. והנה כמה מן השאלות:

(א) האם מצות ערבה נעשית ע"י כל העם: כהנים, לויים וישראלים, או ע"י כהנים בלבד, שכן במשנה נאמר שהיו מקיפים את המזבח, ואין הקפה בלי לעבור "בין האולם למזבח" מקום ששם אסור לישראל להיות.

(ב) במשנה נאמר שהיו גם זוקפים את הערבה בצידי המזבח, מתי היו זוקפים, לפני הנטילה או לאחר הקפת המזבח?

(ג) האם בזמן נטילת הערבה היו מנענעים אותה כמו שמנענעים את הלולב, או **חובטים** אותה בקרקע. שכן בגמרא (סוכה מג, ע"ב) מובאת ברייתא "שאין בייטוסין מודים שחיבוט הערבה דוחה שבת". ומה פירוש "חיבוט ערבה"?

(ד) במה היו מקיפים בכל יום, וכן בשביעי של סוכות שהיו מקיפים ז' פעמים - בערבה או בלולב?

שאלות אלה ואחרות בפרטי קיום מצות ערבה שנהגה במקדש טעונות בירור, ויש לזה השלכה גם לעניין קיום המצוה הזאת בימינו. להלן ננסה לברר עניין זה.

יום השביעי של חג הסוכות נקרא במשנה: "יום השביעי של ערבה" (סוכה פ"ד מ"א; ודף מ"ב, ע"ב). וכך שנינו במשנה:

"ערבה שבעה כיצד? יום השביעי של ערבה שחל להיות בשבת - ערבה שבעה, ושאר כל הימים - ששה".

פירוש, אם חל יום שביעי של סוכות בשבת היו מקיימים מצות ערבה במקדש גם בשבת. אבל אם חל שבת של סוכות באחד מימי הסוכות ואז שבת חוה"מ באמצע סוכות - אין מקיימים מצות ערבה בשבת לדחות השבת. ושאלו בגמי' (מג, ע"ב):

"ערבה בשביעי מ"ט דחיא שבת? א"ר יוחנן כדי לפרסמה שהיא מן התורה". ופירש רש"י: "לפי שהיא אינה מפורשת מן התורה כדל"א". הרשו חכמים לדחות את השבת יום אחד לפרסמה שהיא מן התורה.

ומפורש עוד בגמ' שלא תיקנו שידחוו ביום ראשון של סוכות כמו שתיקנו בלולב שתידחה ביום א' דסוכות אם חל בשבת, כי דחיה זו לא תהיה ניכרת שבשביל ערבה דחווה, שיאמרו בשביל לולב דחו שבת - דחו גם בשביל ערבה. ומכיוון שלא דחו ביום א' דסוכות העמידו דחיה זו על יום אחרון של סוכות שהוא יום מסויים (יום א' או יום ז'). וב"בית יוסף" סימן תרס"ד כתב הואיל ויום ז' של סוכות היה יום מיוחד שהקיפו בו ז' פעמים תיקנו שיום זה ידחה השבת.

נמצא שמצות ערבה במקדש נהגה שבעה ימים מן התורה כמו מצות לולב שהיא מן התורה במקדש שבעה ימים. ונחלקו אבא שאול ורבנן מאיזה פסוק אנו למדים שיש מצות ערבה במקדש כפי שנבאר לקמן.

בימינו אין עושים מצות ערבה שבעה ימים, כמו שאנו עושים מצות לולב שבעה ימים "זכר למקדש". בגמרא (מד, ע"א) הסבירו: "לולב דאורייתא עבדין שבעה זכר למקדש, ערבה מדרבנן לא עבדין לה שבעה זכר למקדש". על זה שואלת הגמ' האיך אתה אומר שערבה מדרבנן, והרי בין לאבא שאול שסובר "ערבה מן התורה שנא' ערבי נחל - שתיים, אחת ללולב ואחת למקדש", ובין לרבנן שחולקים על אבא שאול ולמדים מ"ערבי נחל" שצריכים שתי ערבות ללולב, ואילו מצות ערבה למדים מהלכה למשה מסיני (סוכה לד, רע"א) - אי"כ לכולי עלמא הוי מדאורייתא? ומסיקה הגמ' שאין הכוונה שערבה היא מדרבנן אלא: "לולב דאית ליה עיקר מן התורה בגבולין ("יום אחד יש לו שורש מן התורה שנא' ולקחתם לכם ביום הראשון אפילו בגבולין" - רש"י) עבדין לה שבעה זכר למקדש, ערבה דלית ליה עיקר מן התורה בגבולין ("שאין לה שום שורש בגבולין מה"ת רק במקדש" - רש"י) לא עבדין שבעה זכר למקדש". על כל פנים אנו למדים מכאן שמצות ערבה נהגה במקדש שבעה ימים מן התורה.

כיצד היו מקיימים מצות ערבה?

במשנה פ"ד משנה ה': "מצות ערבה כיצד? מקום היה למטה מירושלים ונקרא מוצא. יורדין לשם ומלקטין משם מורביות של ערבה ("ענפים גדולים וגזוקים י"א אמה" - רע"ב), ובאין וזוקפין אותם בצידה המזבחה וראשיהם כפופים על גבי המזבחה... בכל יום היו מקיפין את המזבחה פעם אחת... ואותו היום (שביעי של סוכות) מקיפין את המזבחה שבע פעמים".

לפי פשטות לשון המשנה משמע שהמצוה הייתה שהיו זוקפים ערבות בצידה המזבחה. אבל מצאנו במשנה לקמן (משנה ו') שרבי יוחנן בן ברוקה סובר: "חריות (ענפים) של דקל היו מביאים (ולא של ערבה דכתיב כפות תמרים שתיים אחת

ללולב ואחת למזבח), וחובטין אותם בקרקע בעידי המזבח". וכתבו שם התוס' (מה, ע"ב ד"ה אחת) שר"י בן ברוקה חולק על חכמים לא רק ביום השביעי של סוכות אלא על כל הימים הוא סבור שהיו מביאים חריות של דקל ולא ערבה.

הלכה כחכמים שמצות קיום ערבה במקדש הייתה ע"י שהיו נוטלים ערבה. ונחלקו בגמ' אם המצוה היא **בנטילת הערבות בידיים** ובהקפת המזבח, או דילמא המצוה הייתה רק **בזקיפה** בעידי המזבח וההקפה הייתה בלולב. רב יוסף סבר שהמצוה היא בזקיפה בלבד. על שיטה זו שהמצוה רק בזקיפה הקשו בגמ' מברייתא:

"פעם אחת חל שביעי של ערבה להיות בשבת והביאו מורביות של ערבה מערב שבת והניחום בעזרה, והכירו בהם בייתוסים ונטלום וכבשום תחת אבנים (ו"וידועים הם בחכמים שלא יטלטלו למחר האבנים שהם מוקלה וכבייתוסים לאו לצטל מצות ערבה שאינם מודים בזה שאינה מפורשת מן התורה" - רש"י). למחר הכירו בהם עמי הארץ ושמטום מתחת האבנים והביאום הכהנים וזקפום בעידי המזבח, לפי שאין הבייתוסין מודים שחיבוט ערבה דוחה שבת, אלמא בנטילה היא, תיובתא".

ופירש"י: "מדקתני חיבוט ערבה מכלל דביד נוטלים אותה ומנענעים ומקיפים צה הכהנים את המזבח ואחר כך זוקפין אותה". ואיתותב מאן דאמר בזקיפה בלבד!

אולם אב"י ועוד אמוראים סוברים שהמצוה היא **בנטילה ובהקפה**. הלכה למעשה שהיו נוטלים הערבה ומקיפים בה את המזבח, ואח"כ זקפוה בעידי המזבח כמו שפירשו התוס' במשנה (בדף מה, ע"א) ד"ה זוקפים: "היינו לאחר שהקיפוהו פעם אחת למ"ד ערבה בנטילה".

נמצא שקיום מצות ערבה הייתה בשני שלבים: א) **בנטילה ובהקפה** ואח"כ ב) **בזקיפה**.

מי היו מקיימי מצות ערבה במקדש?

בגמ' (דף מג, ע"ב) מבואר ששלוחי בית-דין היו יורדים למוצא ללקוט הערבות. וכתב שם רש"י שמצוה זו אינה מסורה לכל אדם כמו לולב, אלא היו מוסרים שלוחי בית-דין הערבות **לכהנים** והם היו מקיפים בהם את המזבח. והסבירו שם תוס' ד"ה שלוחי, משום שאין ישראל יכולים להקיף המזבח כדתנן בפרק קמא דכלים (משנה ח'), שאין ישראל נכנס בין אולם ולמזבח. וכן משמע שם בברייתא בסיפור הבייתוסים (מג, ע"ב) שהכהנים היו זוקפים, משמע שקודם לכן הקיפו בהן הכהנים.

1. להלן נביא שיטת הרמב"ם הסובר שמצות ערבה היא בחיבוט בקרקע. על סמך מחלוקת זו כתב בעל "חיי אדם" כלל קניג סעיף ג' בדין הושענא רבא: "לכן עושים שניהם דהיינו שמנענעים בה, ואחר שגמר כל הושענאות חובטים אותה בקרקע הי פעמים ודי בזה".

אבל עצם ההקפות סביב למזבח, בין בשאר ימי הסוכות ובין בשביעי של חג, נחלקו האמוראים (שם מג, ע"ב) במה היו מקיפים. ר' יוסף ור' אלעזר ורבה בר חנה סוברים - בלולב היו מקיפים את המזבח. לפי הסוברים שבלולב היו מקיפים, מה עשו בערבות? - כתב רש"י שהיו **זוקפים** את הערבת סביב למזבח ואח"כ היו **מקיפים** עם הלולבים. רבי חנינא ורבה בר אבא ואב"י סוברים - בערבה היו מקיפים.

לפי רש"י למ"ד בערבה היו מקיפין, המצוה הייתה בכהנים בלבד. וכך היה הסדר: היו הכהנים נוטלים את הערבה ו**חובטים** אותה - היינו **מנענעים** אותה - ומקיפים בה את המזבח, ואח"כ זוקפים אותה בצדי המזבח. כך סבור גם רבנו תם והביאו הר"ן (בדף כב, ע"א מדפי הרי"ף) שערבה מצוותה **בטלטול** בעלמא בלא חבטה בקרקע או בכלי¹.

אבל הר"ן בפ"ד דסוכה (דף כא, ע"ב מדפי הרי"ף) כתב: "שלוחי בית דין היו מביאים אותה מן המקום הנקרא מוצא, כדתנן במתניי ערבה כיצד וכ"י וכולן נוטלין ממה שהיו נותנין להם שליחי בי"ד. וכיון שהיו נוטלין אותה לפני בית דין ולא היו מביאים כל אחד מביתו לית בה משום גזירה דרבה... **שמצות כהנים היתה בנטילה ובהקפה, ומצות שאר העם בנטילה לחוד**, שהיו נוטלים אותה במקום שהיה אפשר להם להכנס שם".

נמצא לפי רש"י מצות ערבה הייתה רק על הכהנים בלבד, ולפי שיטת הר"ן על כל ישראל, אלא שהקיפו עם הערבה בנטילה בלבד במקום שהיו יכולים להקיף לא בין האולם ולמזבח.

גם לגבי הקפת כהנים בערבה נחלקו אמוראים, אם בעלי מומים כהנים היו רשאים להקיף עם הערבה את המזבח. במשנה במסכת כלים נאמר שבין האולם ולמזבח - אין נכנסים כהנים בעלי מום ופרועי ראש. ובתוספתא סוטה (פ"ז, ה) נאמר, שלנשיאת כפיים היו כהנים בעלי מום עולים על מעלות האולם שבין האולם ולמזבח. השאלה היא: מהו לגבי הקפת המזבח בערבה? נחלקו אמוראים (סוכה מד, ע"א): "ריש לקיש אמר כהנים בעלי מום נכנסים בין האולם ולמזבח כדי לצאת בערבה". ופירש"י: "ונכנסים להקיף צרגליהם וערצת צידם, ואי אפשר להקיף שלא יכנסו בין אולם ולמזבח".

ואף שבכל השנה אסורים להכנס - לצורך מצות ערבה התירו. ורבי יוחנן אמר כהנים בעלי מום אין נכנסים להקיף את המזבח. ואמרו שטעמו של ר' יוחנן מי אמר שיש חובה בנטילת ערבה ותהיה חובה על הכהנים להקיף, דלמא בזקיפה בלבד בלא הקפה וכהן אחר זוקפה ע"י הכל ואין חובה על כולם להקיף בערבות את המזבח. "ומי אמרה בבעלי מומים דילמא בתמימים היו מקיפים". פירוש אפילו אם תמצו לומר שיש חובה על הכהנים ליטול ערבה ולהקיף, מי אמר שגם

בעלי מומים נוטלים ומקיפים, שמא המצוה רק בכהנים תמימים ליטול ערבה ולהקיף.

אבל בירושלמי איתא: "תניא, ובעלי מומים". כלומר שנינו בברייתא שבעלי מומים כהנים נכנסים להקיף את המזבח בערבה. ועל ברייתא זו מביאה הגמרא תמיהתו של ריש לקיש: "די שמעון בן לקיש בעא קומי רבי יוחנן: בעלי מומין נכנסין בין אולם ולמזבח?!" בתמיה. "אבל כשרים היו". ופירש "פני משה" כלומר אע"פ שכל ימות השנה אסורים להכנס שם, כדי לצאת במצות ערבה כשרים היו להכנס בין אולם ולמזבח.

נמצאו למדים שבתלמוד בבלי הדבר נשאר במחלוקת ריש לקיש ורבי יוחנן, ואילו בתלמוד ירושלמי פשוט לו ר' יוחנן שלצורך מצות הקפת ערבה מותרים בעלי מומים להכנס לשם, אף שבשאר ימות השנה אסורים.

הנה מצאנו מחלוקת הראשונים אם כהן בעל מום שאסור להכנס לבין האולם ולמזבח, אם איסור זה הוא מדאורייתא, כשיטת הרמב"ם בספר המצוות ל"ת ס"ט, ונלמד מן הכתוב "אך אל הפרוכת לא יבוא" (ויקרא כ"א, כג). או שאיסור זה אינו רק מדרבנן - כשיטת הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות - ולכן כתב שם וז"ל: "ומה ששנינו במסכת כלים שאין נכנסין מבין האולם ולמזבח מעלה מדבריהם. וכבר אמרו בגמ' (סוכה מד) כהנים בעלי מומים נכנסים בין האולם ולמזבח כדי לצאת בערבה, שהתירו להם איסור כניסה של דבריהם משום מצות ערבה", עכ"ל הרמב"ן. וכן משמע מדברי התוס' דף מד, ע"א ד"ה א"ל ר' יוחנן, שהאיסור הוא מדרבנן.

ובעל "מגילת אסתר" לספר המצוות מסכים עם הרמב"ם שהאיסור הוא מדאורייתא, וכותב שם חידוש: "ומה שהתירו להכנס שם בעל מום משום מצות ערבה הוא, לפי שמצות ערבה במקדש היא הלכה למשה מסיני כדאיתא בגמ', וא"כ אתי עשה דערבה ודחי לאו דבעל מום כדקיי"ל דאתי עשה ודחי לא תעשה שאין בו כרת כדאיתא בפרק קמא דיבמות (דף ה, ע"ב)²."

התוס' בדף מד, ע"א ד"ה א"ל ר"י, הקשו לשיטה זו שאיסור בין האולם ולמזבח הוא רק מעלה מדרבנן, קשה לאבא שאול דיליף לעיל (דף לד, ע"א) ערבה של מזבח מדכתיב "ערבי נחל" - שתים, אחת ללולב ואחת למקדש, למה מצוה זו של הקפה היא רק בכהנים אפילו בישראל נמי לקיים במקדש כמו ערבה של לולב? ותירצו שלדעת אבא שאול יש חילוק בקיום מצוה ערבה במקדש: הכהנים בהקפת המזבח ושאר ישראל נוטלים בעזרה בלא הקפה (וכבר

2. ועיין שם בירושלמי בהגהות "ציון וירושלים" שהקשו על "מגילת אסתר" שאין הלכה למשה מסיני דוחה לא תעשה. ועיין עוד בספר "המועדים בהלכה" להגרש"י ז"ל, סוכות פרק די הושענא רבה מה שכתב בשם אחרונים לתרץ קושיית "ציון וירושלים".

כתבנו לעיל שכן כותב הר"ן כתירוץ זה של תוס'.

לגבי זרים שאסורים להכנס לבין האולם ולמזבח, איסור זה נלמד מכל שכן מבעלי מומים כהנים. ונחלקו הראשונים במהות איסור זה. רש"י ותוס' (סוכה מג, ע"ב ד"ה שלוחי ב"ד) סוברים שזרים לא הקיפו לפי שאסורים להכנס בין האולם ולמזבח. וכן כתב בתוס' יו"ט פ"ד מ"ה ד"ה מקיפין: "ומיהו המקיפים לא היו אלא כהנים לכולי עלמא, שאע"פ שישראל נכנס לצורך מצוה לעזרת כהנים, מ"מ בין אולם ולמזבח אינו נכנס". ויש אומרים שלצורך מצוה התירו אף לזרים להקיף וכן משמע מ"שיטה מקובצת" (שנדפסו בשולי מסכת מנחות דף כז, ע"ב) שכתוב שם **שזקני ירושלים** סובבים את המזבח ולולביהם בידיהם, וכן בשחיטת הפסח נאמר בגמ' נתמלאה כל העזרה **כולה**, אנשים, משמע שגם בין האולם ולמזבח נכנסו. והטעם, שלצורך מצוה התירו.

ועוד ראיה שלצורך מצוה מותר לזרים להכנס בין האולם ולמזבח, שהרי המביא בכורים חייב לאחר ההנחה להשתחוות שזו מצוה מן התורה שנא' "והשתחוית". וב"תפארת ישראל" למשניות בכורים פ"ג, מ"ו כתב (אות כ"ח) ש"השתחויה זו היא בפישוט ידים ורגלים **כנגד ההיכל**". ואף שהמלבי"ם (דברים כ"ו, ד) מתפלא וז"ל: "וכשהיה (מביא הבכורים) משתחוה ופניו כלפי ההיכל, בפישוט ידים ורגלים היה עושה **בין אולם ולמזבח**". ודבר חידוש הוא שישראל יוכל להתקרב כל כך אל ההיכל אפילו לצורך תנופה והשתחויה". מ"מ בוודאי שגם ישראל לצורך מצוה כגון הקפת המזבח בסוכות, מותר גם לישראלים להקיף.

וכן מובא ב"אוצר הגאונים" חלק תשובות ממסכת סוכה (עמ' 60) בשם מהרי"צ גיאיות שהותר לישראל להכנס לתחום שבין האולם ולמזבח **בעונת מצוה**, כגון הבאת בכורים והקפת המזבח בלולב ובערבה.

באמת היתר זה לישראל להקיף בסוכות את המזבח ולעבור גם בין האולם ולמזבח יש לו מקור קדום במדרש. ב"ילקוט שמעוני" לתהלים פרק כ"ו (רמז תשי"ג) לפסוק: "ארחץ בנקיון כפי ואסובבה את מזבחך ה'" (פסוק ו) דרש את הפסוק "ואסובבה את מזבחך ה'" להקפת ערבה בסוכות וז"ל: "כדתנין: בכל יום היו מקיפין את המזבח פעם אחת. וכיצד הוא סדר ההקפה? **כל ישראל** גדולים וקטנים נוטלים את לולביהם בידיהם הימנית ואתרוגיהם בידיהם השמאלית ומקיפין אחת, ואותו היום היו מקיפין שבע פעמים. אמר ר' חייא זכר ליריחו. הא תינח בזמן שיש מזבח, בזמן הזה חזן הכנסת עומד כמלאך האלקים וספר תורה בזרועו והעם מקיפין אותו דוגמת מזבח". הרי מפורש שכל ישראל היו מקיפין את המזבח בחג הסוכות ולא רק הכהנים.

במה היו מקיפין - בלולב או בערבה?

ועתה נראה שיטת הרמב"ם. מדבריו נראה שהוא סובר שההקפה הייתה במקדש בערבה שעם הלולב, ושגם כל ישראל השתתפו בהקפה. וז"ל בפ"ז מלולב ה' כ - ה' כ"ג:

(כ) הלכה למשה מסיני שמביאין במקדש ערבה אחרת חוץ מערבה שבלולב, ואין אדם יוצא יד"ח בערבה שבלולב.

(כא) כיצד היתה מצותה? בכל יום ויום משבעת הימים היו מביאין מורביות של ערבה וזוקפין אותן על צדדי המזבח וראשיהן כפופין ע"ג המזבח. חל להיות יום שבת בתוך החג אין זוקפין ערבה אלא חל יום שביעי להיות בשבת זוקפין אותה בשבת כדי לפרסמה שהיא מצוה.

(כב) כיצד היו עושין? מביאין אותה מערב שבת למקדש ומניחים אותם בגיגיות של זהב כדי שלא יכמושו העלין. ולמחר זוקפין אותה ע"ג המזבח, ובאין העם ולוקחים ממנה ונוטלין אותה כדרך שעושין בכל יום... כיצד עושה? לוקח בד אחד או בדין הרבה, חוץ מערבה שבלולב, וחובטה על הקרקע או על הכלי פעמיים או שלוש בלא ברכה שדבר זה מנהג נביאים.

(כג) בכל יום היו מקיפין את המזבח בלולבין בידיהם פעם אחת ואומרים: 'אנא ה' הושיעה נא אנא ה' הצליחה נא', וביום השביעי מקיפין שבע פעמים. וכבר נהגו ישראל בכל המקומות להניח תיבה באמצע בית הכנסת ומקיפין אותה בכל יום כדרך שהיו מקיפין את המזבח זכר למקדש.

הרמב"ם בכל ההלכות דלעיל לא הזכיר כלל כהנים בין בזקיפה ובין בהקפה. ומדבריו אנו למדים:

(א) מצות הערבה במקדש היא רק בזקיפה בצדדי המזבח, וכנראה שהזקיפה היתה ע"י כהנים כדמוכח בברייתא מג, ע"ב: "והביאום הכהנים וקפום בצדי המזבח".

(ב) כל העם שבעזרה היו מלקטין מן הערבות שבצדי המזבח בד אחד או יותר והיו חובטים על הקרקע [לעומת רש"י שפירש "חובטין" - מנענעים].

(ג) הקפת המזבח הייתה בלולבים ע"י כל ישראל במקדש, ועל סמך זה גם בימינו אנו עושים זכר למקדש ביום השביעי ע"י הקפת התיבה.

שיטת הרמב"ם וכן שיטת הראשונים שהבאנו לעיל, מבוססת כנראה על דברי המדרש שהבאנו מילקוט שמעוני, שלצורך מצוה התירו אף לזרים להקיף את המזבח.

הר"ן בפרק לולב וערבה (דף כב מעמודי הרי"ף ד"ה ובגמרא) הסביר שיטת הרמב"ם מדוע ההקפה הייתה דווקא בלולב, "ולפי שעכשיו שמקיפין את התיבה בכל יום פעם אחת וביום השביעי ז' פעמים, משמע דסברינן דאותו היקף הוא בלולב, דאי בערבה כיון שאין אנו עושין בערבה זכר למקדש אלא יום שביעי בלבד לא היה לנו להקיף התיבה אלא בשביעי. אבל אי הוה (בהקפה) בלולב, מתוך שהוטל עלינו חובה לעשות לולב זכר למקדש ז', הנהיגו להקיף בו זכר למקדש. ואף הרמב"ם ז"ל כתב כן בפ"ז מלולב. ולפי זה אף בשביעי של ערבה ראוי להקיף **בלולב ולא בערבה**", עכ"ל הר"ן. (וכך גם פירש הכס"מ את הרמב"ם).

להלכה נחלקו הראשונים, בין בהקפות של מזבח בזמן המקדש ובין בימינו בהקפת התיבה בהושענא רבה - במה להקיף?

בטור סימן תרס"ד כתב שבהושענא רבה "מקיפין ז' פעמים ומרבים בתחנונים על המים, ונוטלין ערבה זכר למקדש שהיו **מקיפין בו ביום בערבה**". ה"בית יוסף" מביא את הסבר הר"ן שלשיטתו יש להקיף בלולב ולא בערבה, אבל כתב: "ולא נהגו כן אלא להקיף ביום השביעי **גם בערבה**. ואפשר שהטעם לעשות ככולי עלמא, דלמ"ד דמקיפין בלולב אם נטל עמו ערבה אין בכך כלום. וכן למ"ד מקיפין בערבה אם נטל עמה לולב אין בכך כלום" וכך פסק בש"ע שלו שם סעיף ג'.

גם הב"ח שם הסכים שלמ"ד הקפה בערבה לא בא למעט לולב אלא הקפה בשניהם בלולב ובערבה, לאפוקי ממ"ד דהקפה רק בלולב, וערבה בזקיפה - דליתא אלא הקפה בשניהם. לפי"ז בשאר הימים אנו עושים הקפה בלולב שהרי לא בא למעט שאין מקיפין בלולב, וביום השביעי אנו עושים כמ"ד הקפה בערבה היינו בלולב ובערבה.

לסיכום

מצאנו כמה מחלוקות בדבר:

- א) לרמב"ם ולר"ן בכל ימי הסוכות מקיפין **בלולב** ולא בערבה.
- ב) לדעת הטור בסימן תר"ס שלא כתב במה מקיפין בכל יום וכתב סתם "ונוהגין להקיף התיבה פעם אחת בכל יום", משמע שמקיפין בלולב בלבד, ובסימן תרס"ד כתב שב-ז' בסוכות מקיפין ז' פעמים **בערבה בלבד**.
- ג) לדעת "בית יוסף" וב"ח מקיפין בהושענא רבה בלולב ובערבות.
- ד) הרמ"א עושה "פשרה" בסימן תר"ס סעיף ב' כתב: "וביום השביעי נוטלים **הערבה עם הלולב** להקיף". וכן חזר על זה בסימן תרס"ד סעיף ז': "ומנהג הפשוט ליטול **ערבה והלולב** בשחרית בשעת הנענוע (בהלל) ובשעת ההקפה, עד שעת החבטה. ונוטלין הערבה לבדה. ויותר טוב שלא ליטלה עם

הלולב כלל. ואף הנוטלה עם הלולב נ"ל דלאחר שהקיף יסיר הלולב מידו ויאחוז הערבה שהם ההושענות שעושים לבד".

ה) וב"משנה ברורה" מביא בשם השל"ה "כשמגיע ל"תענה אמונים" אז מניח הלולב ויקח הערבה". וכך מצויין בכמה ממחזורי האשכנזים בשם מהר"ם מרוטנבורג³.

ובמחזור "מועדי ה'" כמנהג קהל קדוש ספרדים, דפוס ליורנו שנת ה'תרס"ג עמ' צ"ז כתוב: "ונוהגים להקיף ז' פעמים בלולב בלי אגודה עם הערבה שבלולב. ויש נוהגים להקיף גם בערבה בלבד". המנהג הראשון המובא במחזור הספרדים הוא שיטת הרמב"ם. אולם המנהג השני המובא במחזור "להקיף גם בערבה בלבד" לא ברור אם כוונת הכותב לציין ולרמוז שיטת הטור להקיף רק בערבה, או שהיה לפניו מנהג שהיו מקיפין פעם אחת בלולב ובכל אגודתו ופעם שניה בערבה בלבד.

ו) בהגהות אשר"י לסוכה פרק ד' כתב שבהושע"ר אם אין לו לולב מקיף בערבה, מכיון שיש אומרים שבמקדש הייתה הקפה בערבה יש לנו לעשות זכר למקדש ביום השביעי".

3. וז"ל: "מהר"ם היה נוהג שבעוד הלולב בידו לא לקח כלל הערבה אפילו בשעת הקפה, עד שהיה מגיע להושענא זה "תענה אמונים שופכים לך לב כמים", אז הניח הלולב והאתרוג מידו וחלק כבוד לערבה ולקחה בידו, משום שבהושענא זה הוזכר תמיד מים והערבה גדלה על המים, ותפסה עד חביטת הערבה".